İngiliz Masonluk Örgütü'nün Görüşleri

Murat Özgen Ayfer

1977

İngiltere'de geçirdiğim yaklaşık bir yıllık süre içinde İngiliz Masonluk Örgütü'nün görüş ve anlayışlarına ilişkin yaptığım incelemelerden elde ettiğim bazı sonuçları bu çalışmada toparlamış bulunuyorum. Obediyanslarımızın farklılığı nedeniyle İngiltere'de kaldığım süre boyunca loca çalışmalarına katılamadım. İncelemelerimi kütüphanelerde sürdürdüm. Bu nedenle şunu özellikle belirtmek isterim ki, bu çalışmamda anlatacağım görüşler İngiliz masonlarının bireysel görüşlerini yansıtmayabilir.

Bu çalışma, İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın tutucu ve dogmatik görüşlerinin liberal anlayışlı ve hür fikirli bir mason gözüyle sübjektif bir eleştirisini içermektedir.

İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın görüşleri, İngiliz mason adaylarına önce telkin edilmekte daha sonra da **"Evrensel Masonluk görüşleri ve kuralları"** biçiminde kabul ettirilmektedir.

Bu beyin yıkama politikası İngiltere'de yaygın olan Anglikan Mezhebi'nin ilkeleri ile kurulmakta ve İngiliz megalomanisi ile de güçlendirilmektedir.

Durum böyle olunca, liberal görüşlü İngilizler bile bu politikanın kolayca etkisi altında kalmaktadır.

İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın görüşlerini eleştirirken objektif bir değerlendirme ve karşılaştırma yapmayıp, özellikle akılcı, hoşgörülü ve özgür düşünceden yana olan gerçek Masonluğa aykırı düşen konulara değineceğim. Çalışmamın İngiliz Masonluk Örgütü'nü yeterince tanımayanlara yararlı olması tek dileğimdir.

Önemli bir not: Bu makale, yaklaşık 50 yıl önce yazılmıştı. O tarihte bu yana yer yer birtakım değişiklikler var.

Masonluğun Kökeni Üzerine

1717 yılında Londra Büyük Locası'nın kurulması ile **Operatif Masonluk** sona ermiş ve **Spekülatif Masonluk** kurulmuştur.

1723 yılında, özü Desaguliers Birader tarafından kaleme alınmış olan **"^Özgür Masonların Yasaları" (The Constitutions of the Free-Masons)** James Anderson Biraderin imzası ile yayınlanarak yürürlüğe girmiştir**.** İngiliz Masonluk Örgütü bu gelişimin İngiltere'de yer alışına dayanarak, tüm insanlığa mâl edilmesi gereken Masonluğun **«bir Britanya ürünü»** olduğunu ileri sürmekte ve bu iddiasını güçlendirmek için Eski Masonluk tarihinin akıl almaz varsayımlardan oluştuğunu belirtmektedir. **(2)**

"Anderson'un Kitabı" adı ile bilinen Masonluk Yasaları daha sonra 1738'de, 1756'da, 1767'de ve 1784'te olmak üzere dört kere değişikliğe uğratılmıştır. Bunun nedeni, İngiltere'deki locaların yasaların bölümleri üzerinde, özellikle **"Tanrı ve Din"** konusunu içeren Birinci Yükümlülüğü üzerinde anlaşamamalarıdır. Bu arada özgür, insancıl ve reformist düşünce ve eylemlere karşı olanlar 1751 yılında Londra Büyük Locası'nı terk ederek **"Hür ve Kabul Edilmiş Büyük Loca"**yı kurmuşlardır.

Britanya'daki bu iki büyük loca arasında yıllarca süren ülke çapındaki çekişmeler, 1813'te Anglikan Kilisesi'nin desteğindeki tutucu güçler lehine sonuçlanmıştır. İngiltere Birleşik Büyük Locası bu tarihte iki büyük locanın birleştirilmesiyle ve dogmatik masonların egemenliği altında kurulmuştur.

İngiltere Birleşik Büyük Locası, Spekülatif Masonluk tarihini kendi kuruluş yılı olan 1813'te başlatmaktadır ama Gerçek Masonluk etkinliklerinin bundan sonra geliştiği ileri sürülmekte ve 1717 - 1813 devri bir hazırlık süresi olarak nitelenmektedir.

Oysa İngiltere'de iki büyük locanın çekişmeleri süregiderken, birçok Avrupa ülkesinde ve Amerika'da Masonluk örgütleri çoktan kuruluşlarını tamamlamış ve düzenli çalışmalarına başlamışlardır.

Demek oluyor ki, İngiltere Birleşik Büyük Locası, yalnız kendi örgütünü ve kendi ilkelerini tartışmasız benimseyerek egemenliğini kabul eden diğer ülke örgütlerini "Mason Kuruluşları" olarak tanıyıp, kendine özgü ve doğrudan saptırılmış Masonluk tanımını tartışmak isteyenleri reddetmek için bir tarihsel dayanak yaratmaktadır.**(5)**

Bir diğer deyişle, İngiltere Birleşik Büyük Locası'na göre Spekülatif Masonluğun tek ve yegane kökeni Britanya'dadır ve bu nedenle de Masonluğun hâkim otoritesi kendileridir.

Masonluk Yasaları Üzerine

Spekülatif Masonluğun iki kutba ayrılmasının temel nedenlerinden en önemlisi Masonluk Yasaları ve özellikle dinsel konunun işlendiği "Birinci Yükümlülük" üzerindeki uzlaşmazlıktır. Bu uyuşamama aslında bir "Tutucu Görüş - Özgür Görüş" ya da "Dogmatizm - Liberalizm" çekişmesidir.

"Tanrı ve Din" konularını içeren ilk yükümlülüğün 1723 tarihli metninde ***"tarifleri ve inanç gösterileri ne olursa olsun bütün insanların üzerinde birleştikleri bir dine inanma"*** koşulu yer almaktadır. Bundan sonraki basımlarında yasanın özellikle bu ilk yükümlülüğü değişikliklere uğramış ve zaman zaman akılcı ve reformist, zaman zaman da Kilise'nin sempatisini sağlayan metinler hazırlanmıştır. **İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın kabul ettiği metin 1815'te William Williams tarafından kaleme alınmıştır.**

O Birinci Yükümlülük'teki ifade şöyledir:

«Bir insanın dini ya da tapınma biçimi ne olursa olsun, o Masonluk düzeni dışında bırakılamaz; yeter ki "Yerlerin ve Göklerin" (sözcük çevirisi: Dünyanın ve Cennetin) şerefli ve hâkim Mimarı'na inansın ve fani yaşamının kutsal görevlerini yerine getirsin.»

Yasada bu kadarı ile yetinmekle birlikte, İngiltere Birleşik Büyük Locası bir insanın mason olabilmesi için Tanrı'nın tüm insanların babası olduğu ve bundan dolayı bütün insanların kardeşliğinin imanla kabul edilmesi ve tekriste Kutsal Kitap üzerine yemin edilmesini zorunlu görmektedir. Başka bir dinsel inancı olan kişilerin İncil'deki görüşlere eşdeğer bir din kitabı üzerine yemin etmesi kabul edilebilmektedir.

İngiliz Masonluk Örgütü, Masonluğun ne bir din ne de din yerine geçerli kabul edilebilecek bir düşünce biçimi olduğunu, din ile rekabetinin ise söz konusu olmadığını belirtmekte fakat insanlık dünyasında Masonluk öğretisinin dinsel öğretiyi tamamlayıcı olması umudunun beslendiğini belirtmektedir. **(2)**

İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın bu görüş ve ilkeleri, Hıristiyan dinlerinin inceliklerini bilmeyenler için kendi içinde çelişkili görünebilir. Oysa açık bir çelişki söz konusu olmayıp,

Anglikan Mezhebi'nin ayrıntıları gözetilmektedir. Bir diğer deyişle Masonluk Yasaları dinsel kurallar üzerine inşa edilmektedir.

Ritüel Üzerine

Aşağıdaki pasajlar İngiliz Ritüeli'nin Tekris Töreni'ne ilişkin bölümlerinden alınmıştır:

«Bir mason olarak Kutsal Yasa'yı incelemelisiniz, onu Gerçeğin ve Adaletin yanlışsız ölçüsü olarak kabul etmelisiniz, yaşantınızı ve davranışlarınızı onun Tanrısal kurallarına göre düzenlemelisiniz.»

«Tanrı'ya, komşunuza ve kendinize karşı olan üç büyük ahlâk görevini yerine getirmek için: Tanrı'nın adını huşu içinde ve saygıyla anmalısınız, davranışlarınızı gönye ile ayarlamalısınız, Tanrı'nın cömertçe lütuflarını kötüye kullanmayarak mesleğimizin saygınlığını sarsacak taşkınlıklardan kaçınmalısınız.»

Yukarıdaki pasajlar da İngiliz Masonluğunun dinsel özelliğini ortaya koymaktadır. Hiçbir loca Kutsal Varlık adına dua ve takdisde bulunmaksızın çalışmaya başlayamaz ve çalışmasına son veremez. Bütün çalışmalar Tanrı'ya ithaf edilir. **(1)**

Locaların açılış ve kapanışlarında özel ilâhîlerin okunması İngiltere Birleşik Büyük Locası'nca öngörülmekle birlikte, bu konuda biraz tolerans gösterilerek çoğu localarda ritüelin bu bölümü yalnız tören celselerinde uygulanmaktadır. Açılış ilâhîsi şu sözlerle başlamaktadır:

«Tüm yaradılanların yaratıcısı Ölümsüz'e selam! Yerler ve Gökler onun yapıtıdır; ilâhî Mimar işit bizi!»

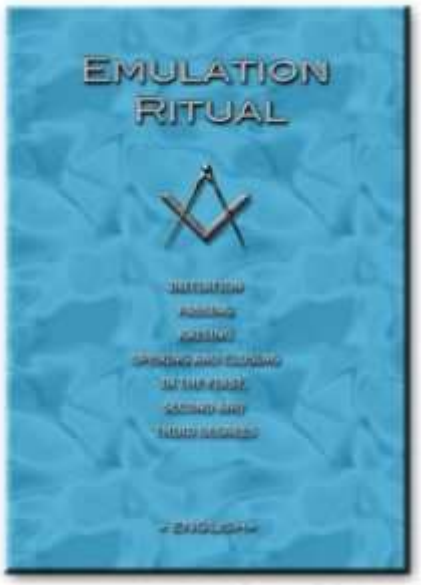
Kapanış ilâhîsindeki pasajlar da şu tema üzerinedir:

«Sevgisi sonsuz olan Işık Tanrısı'nın çalışmaları herkese uzansın! Takdisinle düzenimizi taçlandır. Bizi sonuna kadar inşa ederek koru!» **(1)**

Bu örnekler İngiliz Ritüeli'nin hangi temeller üzerine kurulu olduğunu göstermeye yeterlidir. Ancak bu örneklerden İngiliz Ritüeli'nin bütünüyle dinsel bir tema işlediği anlamı çıkarılmamalıdır. Genel açıdan bakıldığında İngiltere Birleşik Büyük Locası'na bağlanan büyük locaların uyguladıkları ritüeller ile Eski İskoç Riti'nden geliştirilmiş ve **Türkiye Büyük Mason Mahfili**'nce de uygulanagelen ritüel arasında büyük fark görülmez. İngiliz Ritüeli'nin en önemli farklılığı, belirli bir dinsel inanca yönelik bir düşünce biçimi geliştirme ve buna uygun bir disiplin sağlamayı içermesidir.

İngiliz Ritüeli, Britanya'da uygulanagelen ve birbirlerinden önemli ölçüde farkları olmayan ritüellerden yalnızca biridir. Remzî Dereceler'in önde gelen ritüellerinin arasında ayrıca İskoç Ritüeli, İrlanda Ritüeli, Oxford Ritüeli ve Sussex Ritüeli sayılabilir. Felsefi Derecelere ilişkin ritüellerin sayısı çok daha fazladır.

Remzî Dereceler'de uygulanan ritüeller 1816'da **Barışma Locası'nca (Lodge of Reconciliation)** hazırlanmış olan ritüelden geliştirilmiştir. Bunların arasında en yaygın olanı ise **Emulation Ritüeli'**dir. (Sözlük anlamı ile Emulation, yücelme için çaba gösterme çalışmasıdır. Bazı çevreler bu sözcüğü **Eriştirme** diye çevirmektedir.)

Emulation Ritüeli'nin çalışma özelliklerini açıklayan literatürlerden birinde **(6)** bu ritüelin uygulandığı **Gelişme Locası**'nda (The Lodge of Improvement) İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın 1723'te saptanmış ilkelerine kesinlikle uyulmakta olduğu açıklanarak, diğer ritüelleri uygulayan Britanya localarının çalışma biçimleri kapalı bir dille eleştirilmektedir.

Bu durumdan anlaşıldığına göre, İngiltere'de farklı ritüelleri uygulayan localar arasında, ılımlı ölçüde de olsa, görüş ayrılığından doğan bir sürtüşme süregelmektedir. Ancak İngiltere Birleşik Büyük Locası, detaylarında değişiklikleri olan ritüelleri genel ilkelerine aykırı olmadığı sürece onaylamakta ve böylelikle sinesinde topladığı localar arasında bir denge unsuru olmaktadır.

Masonik Semboller Üzerine

İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın öncülüğünü ettiği Tutucu Masonluğun sembolleri ile Liberal Masonluğun sembolleri arasında önemli fark yoktur. Ancak, İngiliz masonları, etkisinde oldukları dinsel dogmatik kurallar nedeniyle kesin evrensel anlamı olan sembollerimizin bazılarını değişik bir görüşle yorumlamaktadır. Bu farklı yorumlardan bazı örnekler şunlardır: **(4)**

- **Kılıç:** ***«Düşüncelerin, sözlerin ve davranışların fani insanlardan saklanabileceğini, fakat Tanrı'dan hiçbir şey saklanamıyacağını ve adaletin er veya geç Tanrı'nın buyruklarına uymayanların hakkından geleceğini hatırlatır.».***
- **Önlük:** ***«Spekülatif mason tarafından takılan önlük, yaşamı boyunca amacının Evrenin Ulu Mimarı'nın huzuruna günah ile lekelenmemiş ve kötülüklerden arınmış olarak çıkmak olduğunu simgeler.»***
- **Yıldızlı Tavan:** ***«Mason locasının tavanı çeşitli renklerden oluşan bir semai kubbe, hatta Cennet'tir. Onu süsleyen Güneş, Ay ve Yıldızlar, Tanrı'nın gücü, iyiliği, her yerde oluşu ve sonsuzluğunun remzidir».***
- **Göz: (Doğu'daki Üçgen içindeki Göz)** ***«Her şeyi Gören Göz, masonlara Tanrı'nın mutlak bilginliğini ve ilâhî takdirin her şeyi görerek gerekli ödülleri ve cezaları O'nun kutsal emirlerine uyulup uyulmamasına göre vereceğini hatırlatır.»***

Bu örnekler aslında sembollerin bilimsel, eğitici ve ahlâkî yönden uyarıcı niteliklerinden çok, bir dinsel remiz yorumu yapmaktadır. İleri derecelerde sembollerin bunlara benzer yorumlarında ise Anglikan Mezhebi'nin ezgileri çok daha belirgindir.

Uluslararası Kuruluşlar Üzerine

Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, İngiliz Mason Örgütü'nün görüşüne göre Spekülatif Masonluk örgütlerinin tek ve hâkim otoritesi İngiltere Birleşik Büyük Locası'dır. Onun**Tanıma Koşulları'**na uymayan herhangi bir kuruluş, olsa olsa **"düzensiz"** bir loca olabilir.

Bir diğer deyişle, İngiltere Birleşik Büyük Locası, zorla Evrensel Masonluk üzerindeki egemenliğini kabul ettirme çabası içindedir. Bu "megalo" idealini büyük ölçüde gerçekleştirmiş olduğu da yadsınamaz; çünkü İngiliz Masonluk Örgütü'nün otoritesi dünyadaki mason localarının büyük çoğunluğunca ya kabul edilmiş ya da bir taviz verme stratejisi içinde hoş görülmüştür.

Oysa İngiltere Birleşik Büyük Locası, kendi açısından yeterli olmakla birlikte, gerçek Masonluk umdeleri bakımından gerekli olan birlik ve beraberliği kendi ülkesi içinde bile sağlayamamıştır. Masonluğun temel ilkelerinden biri de bireyler arasında ırk ve milliyet ayrımı gözetilmemesidir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, Londra'da da yalnız siyah ırktan olanların katılabileceği localar vardır.

Renkli (coloured) diye nitelenen siyah ırktan gelenler Londra'da Great Queen Street'deki görkemli büyük loca binasının kapısından giremez. Onların kentin dış semtlerinde çok daha gösterişsiz locaları vardır. İngiltere'deki Irk Ayırımsızlığı Yasası'na rağmen, yazılı olarak belirtilmemekle birlikte, **beyazlar zencilerin oluşturduğu localara gidemezler**.

İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın kendi içindeki bu insanlık çelişkisi, uluslararası alanda daha sert bir biçimde ve açık olarak görülür. Masonik otoriteleri bir araya getirme amacını güden uluslararası örgütlerin etkinliklerine katılmak kesinlikle yasaktır. İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın yayın organlarından birinde 1968 - 1969 yıllarında kendi örgütü içinde yapmış olduğu bir bildiriden söz edilerek, evrensel örgütlenme ile ilgili olarak şu beyana yer verdiği görülmektedir:

« ... Belki de bu kuruluşlar arasında en tehlikeli olanları büyük localara başvuranlar değil, kardeşlere bireysel olarak yanaşanlardır, Almanya'da organize edilen Europaeische Bruderkette ve merkezi İsviçre'de bulunan Ligue Universelle France - Maçonenerie bütün ırklardan, dinlerden, politik inançlardan ve masonik otoritelerden gelen kardeşleri bir araya toplamaya çalışmaktadırlar. Bunlardan sonuncusu muhtemelen en yaygın olanıdır; çoğunlukla uluslararası fuarlar ve kongreler ile ilişkili olarak Avrupa'da özel toplantılar yapar, İngiliz kardeşlerimiz de zaman zaman katılmak üzere davetiye alırlar. Düzenli olarak tanıdığımız büyük locaların aralarında sık sık bu birliğin çok sayıda kıdemli üyesi bulunmasına rağmen, Büyük Locamız davet edildiğimiz bu toplantılara katılmamamızın zorunlu olduğunu açıkça belirtmiştir. Buradaki ilişkilerin çok yanıltıcı bir durumda olduğu göz önünde tutularak, tek sağlam ve güvenilir çözüm yolunun onları kendi hâllerine bırakmak olduğu ortadadır.»

İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın, bu tutumu ile özgürlükleri sınırlamak isteği açıkça bellidir. Ancak baskı politikası ile de olsa, masonların evrensel kardeşliğe yönelik eylemlerinin durdurulamayacağına ilişkin bir endişesi sezilmektedir. Oysa böylesine bir kaygı, egemenliği altındaki büyük localar için pek söz konusu değildir çünkü İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın tanımadığı obediyansları onlar da tanımayıp, bu işin içinden sıyrılmaktadırlar.

Bu arada, kendi obediyanslarının tutumu her nasıl olursa olsun, masonların bireysel girişimleri, 18. yüzyılın ikinci yarısında geçirilmiş çekişmeleri geri getirebilir ve günümüzde egemen durumda görünen tutucu teist doktrinin zayıflamasına hatta yıkılmasına neden olabilir.

Büyük localaların uluslararası ilişkileri konusunda İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın çok daha rahat olduğu 1921 yılında Cenevre'de toplanan **Association Maçonnique Internationale** (Uluslararası Mason Birliği) kongresi hakkındaki görüşlerinden anlaşılmaktadır:

«Biz orada değildik. Böyle bir kongre yapmak üzere bizim onayımız da alınmamıştır. Dolayısıyla bu kongre bizim görüş açımızdan geçerli değildir ve kararları da mason dünyasını bağlamaz.» **(2)**

Çeşitli ülkelerin büyük localarının birliklerini ve dostluk ilişkilerini geliştirerek kararlarını pekiştirmek üzere toplanmaya devam etmeleri üzerine, İngiltere Birleşik Büyük Locası. 1938 yılında yayınladığı bildiri ile tek taraflı olarak tanıma koşullarını açıklamıştır. Günümüzde de yürürlüğü sürdürülen bu tanıma koşullarının bazıları İngiliz Masonluk Örgütü'nün dogmatik ve bencil görüşlerini açıkça yansıtmaktadır:

«Masonluk mesleğine kabul edilecek bir kimsenin bir Yüce VarIık'ın mevcudiyetine ve ruhun ölmezliğine kesinlikle inanması zorunludur. Bu koşul, hiçbir zaman ve hiçbir konumda tartışılamaz.»

«İngiltere Birleşik Büyük Locası yalnız üç derece üzerinde bağımsız ve hâkim bir örgüt olup eski saf Masonluğu uygular. Her ne isim altında olursa olsun, kendisinden üstün hiçbir otoriteyi tanımaz. »

Görüşleri bu biçimde katı ilkelere bağlanmış olan İngiliz Masonluk Örgütü'nün, liberal ve özgürlükçü görüşü savunan mason örgütlerinin oluşturduğu uluslararası kuruluşları ve onların toplantılarında alınan genel kararları tanımayışını doğal karşılamak gerekir.

Türk Masonluğu Üzerine

İngiliz masonik yayınlarında Türk Masonluğu üzerine pek ender ve kısa paragraflar biçiminde söz edildiği görülmektedir. Uluslararası ilişkilerini yukarıda özetlenen çerçeve içinde yürüten İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın Türkiye Büyük Locası'nı tanımaması ve "düzensiz" olarak nitelendirmesi normaldir. 1968'den önceki bazı yayınlarda kısaca Türkiye'de de düzensiz bir locanın bulunduğunu belirtmekle yetinilmekte, daha sonra Türkiye'deki Büyük Loca'nın düzenli duruma girmek için kıpırdanmaya başladığı bildirilmektedir.

Sözü edilen bu **"kıpırdanma"** Türkiye Büyük Locası'nda önemli ve sorumlu bir görevi olan bir üstadın, yetkilerinin dışına çıkarak ve kişisel görüşlerinin ışığında, Türkiye Büyük Locası adına ilişkilere girişmesidir. Türk Masonluğu'nun ikiye bölünmesine neden olan olayın doğması ve gelişmesinde de başrolü oynayan bu üstadın sayesinde İngiltere Birleşik Büyük Locası kanadı altına bir örgüt daha alma olanağını elde etmiştir.

Sözü edilen olayın iki tür masonik görüş ve anlayış çekişmesinden ileri gelmediği ve bütünüyle Türkiye'de Masonluğun temel ilkelerinden bazılarına aykırı eylemlerden doğduğu bizce bilinmektedir.

Ancak İngiliz Masonluk Örgütü bu olayın gerçek yüzü ile ilgilenmeyerek bu bölünmeyi yararlı karşılamıştır. 1969 yılında yayınlanan bir kitapta **(2)** şöyle bir pasaja yer verilmiştir: ***«Daha yeni düzenli duruma girmekte olan Türkiye Büyük Locası, İngiltere ve İrlanda ile değil, fakat İskoçya ile temsilci değiş tokuşu yapmaktadır. Londra ve Dublin'de incelemenin dikkatli evreleri sürdürülmekte olup, zamanı geldiğinde resmi bir duyuru yapılacaktır.».***

Nitekim 1970 yılında İngiltere Birleşik Büyük Locası, Türkiye Büyük Locası'nı tanıma koşullarına uyulduğu için örgütüne almıştır. Bu arada Büyük Mason Mahfili, bilinen nedenlerle Türkiye Büyük Locası'ndan ayrılan üstatlar tarafından kuruluşunu tamamlamış ve Masonluk ilkeleri doğrultusundan sapmayarak düzenli masonik çalışmalarını sürdürmüştür.

Türkiye Büyük Locası'nda kalan ve Türkiye Büyük Locası'na sonradan katılan masonların İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın dogmatik ve Anglikan Mezhebi'nin temel ilkelerine dayanan görüşlerini benimsemedikleri kuşkusuzdur. Ancak uluslararası dostluk ilişkilerinin sürdürülebilmesi ve Büyük Loca'nın tanınmış bir kimliğinin sağlanabilmesi için İngiltere Birleşik Büyük Locası'na örgütçe ödün verilmektedir.

Son Söz

İngiltere Birleşik Büyük Locası'nın görüşlerini içeren bu inceleme çalışmasında son söz olarak anısı unutulamayacak olan **Büyük Üstat Mim Kemal Öke'**nin 1935 yılında İnkılab Mahfili'nin İs'ad Töreni'ndeki söylevinden bir pasajı tekrarlamak istiyorum:

«İngilizler muntazam mason diyebilmek için onun mutlaka teist olmasını, ruhun ebediyetini, Tanrı'nın varlığını alenen kabul etmesini isterler. Bunun içindir ki bu dogmayı musirren talep edenlerle, bu dinî kanaati masona bırakan obediyanslar arasında münasebet yoktur. Bu şerait devam ettikçe aynı ideale koştukları zannedilen masonlar arasındaki anlaşmazlıkların, birleşmezliğin devam edeceğini kabul etmek icabeder.»

Kaynakça

1. John T. Lawrence: FREEMASONRY ITS HISTORY PRINCIPLESAND OBJECTS; London, (Tarihsiz) ,
2. Fred L. Pick, G. Norman Knight: THE POCKET HISTORY OF FREEMASONRY; London, 1969
3. Peter W. S. Buchanan: AN EVENING OF MASONIC MUSIC; London, 1976
4. William Harvey: ,THE EMBLEMS OF FREEMASONRY; Croswell Works, 1960
5. Herbert F. Inman: MASONIC PROBLEMSAND QUERIES; L.ondon, 1964
6. Herbert F. Inman: EMULATION WORKING EXPLAINED; London, 1968